

AYTƏN ALLAHVERDİYEVA
ADU

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
aytan@ymail.com

AQUMENTASIYA MAKRO-NİTQ AKTINDA KOHERENTLİK

Açar sözlər: nitq aktı, makro-nitq aktı, arqumentasiya, propozisiya, illokutiv güc, diskurs, koherentlik.

Ключевые слова: речевой акт, макро- речевой акт, аргументация, пропозиция, иллокутивная сила, дискурс, когеренция.

Key-words: speech act, macro-speech act, argumentation, proposition, illocutionary power, discourse, coherence.

Holland məktəbinin arqumentasiya nəzəriyyəsinə və yaxud, arqument təhlili zamanı əsas götürülən praqma-dialektik yanaşmaya əsasən, arqumentasiya nitq aktıdır. Qeyd etmək gərəkdir ki, klassik nitq aktları nəzəriyyəsində arqumentasiya, sübut, and, istintaq və sair bu kimi nitq aktlarından bəhs edilmir, yalnız bir sıra müstəsna nitq aktları diqqət mərkəzində saxlanır. Şübhəsiz, vahid propozisiyaya və vahid illokutiv gücə malik olan nitq aktları prototip aktlar kimi dəyərləndirilməlidir. Bununla bərabər, bir çox nitq aktları birdən çox propozisiyaya malikdirlər və cümlə səviyyəsində illokutiv güclər məcmusundan ibarətdirlər.

Arqumentasiya nitq aktları zamanı danışan auditoriyaya aşağıdakıları təqdim edir:

- Arqumentasiyanın tezisi (yəni, nöqteyi-nəzərini). Bu element, özlüyündə nitq aktının həyata keçirilməsidir və 1-ci propozisiyaya, 1-ci illokutiv gücə malikdir.

- Tezisin lehinə olan sübutlar. Bunlar da nitq aktının gerçəkləşməsinə xidmət edir və 2-ci, 3-cü propozisiyaya, 2-ci, 3-cü illokutiv güclərə malikdirlər.

Birinci, ikinci və üçüncü propozisiyanın birliyi mürəkkəb propozisiyanın və yaxud, nitq aktının makro-propozisiyasının yaranmasına səbəb olur [ван Дейк: 1989]. 1-ci illokutiv güc 2-ci və 3-cü illokutiv güclərlə birlikdə yalnız arqumentasiyanın illokutiv gücü kimi təsvir edilə biləcək birləşmiş illokutiv güc yaradır. Gəlin bu hadisəni nümunə əsasında nəzərdən keçirək:

That is why I have proposed an American Recovery and Reinvestment Plan to immediately jumpstart job creation as well as long-term economic growth. I am pleased to say that both parties in Congress are already hard at work on this plan, and I hope to sign it into law in less than a month [8].

Bu nümunəni standart nitq aktları nəzəriyyəsinə əsasən təhlil etsək, 3 nitq aktını, müvafiq olaraq, üç propozisiya və üç illokutiv gücü müşahidə edirik. Bu nitq aktları assertivlərə aiddir. İlk öncə, illokutiv gücün göstəricisi olan eksplisit markerin ("to propose" (təklif etmək) feili) vasitəsilə nəticə ifadə olunur. Daha sonra, iki prototip assertiv təqdim edilir: 1) məmnuniyyət; 2) inam. Qeyd edilməlidir ki, bu aktlardan heç biri ayrı-ayrılıqda illokutiv arqumentasiya gücünə malik deyildir. Çünki, bu aktlardan heç biri ayrılıqda perlokutiv inandırma effektinin əldə edilməsinə yönəlməmişdir. Ancaq mövcud nitq parçasının ümumi təhlili zamanı biz birinci nitq aktını aşağıdakı kimi interpretasiya edə bilərik.

Arqumentasiyanın tezisi kimi nəticə də propozisional məzmunu malikdir :

"That is why I have proposed an American Recovery and Reinvestment Plan to immediately jumpstart job creation as well as long-term economic growth."

Qalan iki akt isə propozisional məzmunu malik olan nəticənin xeyrinə xidmət edən sübutlar funksiyasını yerinə yetirir:

"I am pleased to say that both parties in Congress are already hard at work on this plan."

Və:

"I hope to sign it into law in less than a month."

Göründüyü kimi, üç nitq aktının birgə illokutiv gücü bütövlükdə arqumentasiyanın illokutiv gücünün əsasını təşkil edir. Heç bir bəsit (elementar) nitq aktı (Emeren və Grotendorst tərəfindən nitq aktını cümlə səviyyəsində ifadə etmək üçün işlədilən termin [2: 368]) arqumentasiya aktı kimi təsvir edilə bilmədiyi üçün məqalədə arqumentasiya makro-nitq aktından bəhs edirik.

Ancaq, ilk növbədə, arqumentasiya makro-nitq aktını prototip nitq aktlarından fərqləndirmək lazım gəlir.

Arqumentasiyanın nitq aktı kimi tədqiqi bu fenomenin linqvistik təhlilinin əsas istiqamətlərindən biridir. A.Baranov "söyləmi təşkil edən illokutiv koqnitiv arqumentasiya əməliyyatlarının inikasının qanunauyğunluğunun aşkar çıxardılmasının" bir zərurət olduğunu qeyd edir. [6] Ancaq arqumentasiyanı nitq aktı kimi nəzərdən keçirərkən, holland məktəbinin baniləri olan F.van Emeren və R.Grotendorstun qeyd etdiyi kimi, standart nəzəriyyə ilə bağlı üç əsas ziddiyyət müşahidə edilir: "İlk növbədə, inandırma, xahiş və vəd kimi nitq aktlarından fərqli olaraq, arqumentasiya hər zaman birdən çox propozisiya ehtiva edir. Hər dəfə elə görünür ki, yalnız bir propozisiya mövcuddur, ancaq bu cür halların daha diqqətli təhlili zamanı aşkar olunur ki, arqumentasiyanın ayrılmaz hissəsini təşkil edən bir və yaxud daha çox propozisiya ifadə edilməmiş qalmışdır. İkincisi, Sörlün təklif etdiyi prototiplərdən fərqli

olaraq, arqument irəli sürən nitq aktları hər zaman ikili illokutiv və yaxud, kommunikativ gücə malikdir. Bundan əlavə, söyləm özü bir arqumentdir, eyni zamanda, təsdiq, sual, məsləhət, təklif və s. kimi təzahür edə bilər. Üçüncüsü, Sözl tərəfindən təsvir edilən bir çox nitq aktlarından fərqli olaraq, arqumentlər öz-özünə mövcud olmur – onlar həmişə bu və ya digər şəkildə başqa nitq aktı ilə əlaqədardır. Bu nitq aktları nöqtəyi-nəzər ifadə edir. Əgər bu cür əlaqə mövcud deyilsə, nitq aktına arqumentasiya kimi istinad etmək əsassızdır.” [2: 368]

Bununla bərabər, istənilən makro-nitq aktı bəsit nitq aktları kimi eyni terminlər vasitəsilə təsvir edilə bilər. Arqumentasiya üçün isə aşağıdakı uğurluluq şərtlərinin olması zəruridir:

- Danışan öz mövqeyini irəli sürür – O;
- Danışan propozisiya ifadə edən sübut(lar) irəli sürür - S1, S2, ... Sn (propozisional məzmunun şərtləri);
- S1, S2, ... Sn - sübutlarının irəli sürülməsi danışan tərəfindən dinləyəni razı salmaq üçün O mövqeyin əsaslandırılması cəhdi hesab edilir, başqa sözlə, dinləyəni O mövqeyi qəbul etməyə inandırmaqdır (zəruri şərt).
- Danışan hesab edir ki:
 - a) dinləyən O-ni qəbul etmir;
 - b) Dinləyən S1, S2, ... Sn-i qəbul edir;
 - c) Dinləyən S1, S2, ... Sn-i əsaslandırma (ilkin şərt) kimi qəbul edir.
- Danışan hesab edir ki:
 - a) O qəbul oluna bilər;
 - b) S1, S2, ... Sn qəbul oluna bilər;
 - c) S1, S2, ... Sn O-nu əsaslandırır (səmimilik şərti).

Diqqət yetirilməlidir ki, yalnız 1-ci və 2-ci bəndlərin məcmusu arqumentasiya nitq aktının özündə nöqtəyi-nəzər və arqument propozisiyaları ehtiva edən propozisional məzmunu kimi qəbul edilə bilər.

Makro-nitq aktı kimi arqumentasiya unikal bir hadisə deyildir: böyük sayda digər kompleks nitq aktları mövcuddur. Bundan başqa, həndəsi dil vasitəsilə ifadə etsək, bəsit nitq aktlarının əhatə dairəsi ilə makro-nitq aktlarının əhatə dairəsi kəşifir: eyni nitq aktı bir halda bəsit akt kimi, digərində isə makro-nitq aktı qismində təzahür edir.

D.Vanderveken tərəfindən tərtib edilmiş müasir ingilis dilindəki illokutiv feillərin siyahısını diqqətlə nəzərdən keçirərkən [5: 178-219], müşahidə edirik ki, caution, accuse, instruct, inform, criticize, insinuate, attest, threaten, pray, urge, complain, laud, boast və s. bəzi feillər (deklarativlər istisna edilməklə) bəsit nitq aktları olmaqla bərabər, makro-nitq aktları kimi də kimi təsvir edilə bilər. Təyinat əsasən, sonuncular daha yüksək səviyyə olan mətn səviyyəsində təhlilə cəlb edilməyi tələb edir. Bu səbəbdən də, “arqumentasiya makro-nitq

aktının təhlili" və "arqument diskursunun təhlili" ifadələri mahiyyət etibarilə bir-birinə ekvivalentdir.

Diskurs təhlilinə bir tərəfdən kifayət qədər qədim hermenevtik ənənələrin nəticəsi kimi yanaşılarsa da, digər tərəfdən, onu tamamilə formalaşmış ayrıca elm sahəsi adlandırmaq olmaz. Bəlkə də bu fikir gözlənilməzdir. Ancaq T.van Daykın də təkilf etdiyi kimi, müasir diskurs təhlili öz başlanğıcını etnoqrafiya, strukturalizm və semiotika, mətn qrammatikası, sosio-lingvistik və praqmatika, etno-metodologiya, koqnitiv psixologiya, sosial və diskursiv psixologiya, ünsiyyət təlimi kimi elm və cərəyanlardan götürür. [1: 25-27] Bu elm və cərəyanlardan hər biri öz metodlarını tətbiq edərək və öz vəzifələrini yerinə yetirərək diskurs təhlilini fəvqəladə geniş və çoxşaxəli elm sahəsinə çevirdi.

Diskurs nəzəriyyəsi komponentlərinin və yaxud, bütövlükdə diskurs təhlili metodologiyasının araşdırılması məqalənin vəzifələrinə daxil deyil. Burada, daha çox, inandırıcı diskursun təhlili təcrübəsini təqdim etməyə çalışırıq. Bununla belə, arqumentasiyanın təhlilini davam etdirməzdən qabaq, diskurs təhlilinə daxil olan bilik və konsepsiyaların şərhini vermək, inandırma strategiyaları və vasitələrinin təhlili prosesində istifadə olunan anlayışların tərifini verməyi zəruri hesab edirik.

"Diskurs" çoxmənalı bir termdir. Bu terminin konkret və abstrakt mənalarından başqa, "discourse" sözünün ifadə etdiyi başqa mənaları da fərqləndirmək olar. İlk növbədə, bu söz "ictimai nitq" və "danışmaq üsulları" (ways of speaking) mənasını ifadə edə bilər. Məsələn, "discourse of R.Reagan" (R.Reyqan diskursu). [1: 1] Bu termindən dil şəxsiyyətinin təhlili və ya müəyyən fərd tərəfindən dildən istifadə zamanı fərdi xüsusiyyətlərin aşkarlanması məqsədilə istifadə edilə bilər. İnandırma strategiyalarının nətiqdən-nətiqə fərqləndiyini etiraf etsək belə, artıq qeyd etdiyimiz kimi, dil şəxsiyyətinin araşdırılması məqalənin çərçivələrindən kənar qalır. Arqumentasiyanın inandırma strategiyaları və vasitələri tələfimizdən fərdi deyil, universal vahidlər kimi təhlilə cəlb edilir.

İkincisi, "discourse of neo-liberalism" („neo-liberalizm diskursu“) ifadəsində olduğu kimi, „discourse“ mövcud siyasi cərəyan nümayəndələrinin yalnız çıxışlarının lingvistik səciyyəsinə deyil, eyni zamanda, neo-liberalizm fəlsəfəsini və ideologiyasını ifadə edir. Bu mənada „discourse“ termini diskursun ideoloji təhlilinin həyata keçirilməsi zamanı tez-tez işlədilir. Bu cür təhlil diskurs təhlili vasitəsilə siniflərarası ziddiyyətləri, hakim qüvvələrin qırışıqlıq münasibətlərini və ideologiyalarını aşkarlamağı qarşısına vəzifə qoyur.

Prezidentlərin, parlament nümayəndələrinin çıxışları, eləcə də xəbərlər, hakimiyyətin müraciətləri və sair, o dil məhsullarıdır ki, onları siyasi diskurs kimi qiymətləndirmək olar. Onlar dil vasitələrinin yardımı ilə bu və ya digər ideoloji mexanizmin ifadə edilməsi məqsədilə araşdırılır.

Şübhəsiz, arqumentasiya prosesində təhlilə cəlb etdiyimiz mətnlərin müəllifləri bu və ya digər şəkildə öz siyasi meyillərini ifadə edirlər. Ancaq inandırma strategiyalarını araşdırarkən, biz diskurs təhlilinin ideoloji aspektindən uzaqlaşmağa çalışırıq.

Məqalədə “diskurs” anlayışını T.van Dayk və digər müasir müəlliflərin əsərlərində təfsir edildiyi kimi şərh edirik. T.van Dayk yazır: “Diskurs dil istifadəçiləri tərəfindən müəyyən cəmiyyətə və mədəniyyətə aid sosial situasiyalarda bir-birilə ünsiyyət zamanı yerinə yetirilən sosial hadisələr istilahında təsvir oluna bilər. Verbal fəaliyyət tələb olunan sosial vəzifələrin yerinə yetirilməsinə həsr edilmişdir. Dil istifadəçiləri fikirlərini bölüşmək və başa düşülmək üçün bir-birilə danışırlar. Onlar sosial situasiyalar, institutlar və strukturlar daxilində məlumatlandırmaq, inandırmaq, öz həmsöhbətində təəssürat yaratmaq və digər sosial fəaliyyətlər yerinə yetirmək üçün bunu ayrıca fərdlər və yaxud, sosial qrupların üzvləri kimi yerinə yetirirlər.” [1: 14-16]

T.van Dayk burada diskursu sosial məqsədlərə çatmaq üçün dil vasitəsilə fikrin ötürülməsi prosesi kimi təqdim etsə də, diskursun bir-birilə əlaqəli üç səviyyəsini fərqləndirir – dil, koqnitiv və interaktiv səviyyələr. [1: 2]

Beləliklə, diskurs yalnız dilçilərin deyil, eyni zamanda, psixologiya, sosiologiya və bir çox digər elm sahələrinin maraq dairəsinə hədəf olur. Ancaq, istənilən halda, yalnız dil səviyyəsinə bilavasitə nəzarət mümkün olduğu üçün bu səviyyə diskursun yeganə “ölçü vahidi” hesab edilir və diskurs təhlili linqvistik prosedur olaraq qalır.

Əgər diskursu linqvistik baxımdan təhlil etsək, bir çox hallarda bu prosedurun əsas vəzifəsi diskursun mənasının axtarılmasından ibarətdir: “Biz, eyni zamanda, cümlədə sözlərin mənasının bir-birilə necə əlaqələndiyini bilmək istədiyimiz kimi, onu da bilməliyik ki, cümlələrin mənası bir-birilə hansı şəkildə əlaqələnərək bütövlükdə məntiqi mənanın yaranmasına vəsələ olur. Başqa sözlə, ardıcılıq yaratmaq üçün diskursun propozisiyaları necə əlaqələnilir və onlar ümumi mənanı necə yaradır.” [1: 107-108]

Hər bir mənalı diskurs sadəcə propozisiyalar yığılmından deyil, eyni zamanda, propozisiyalarının mümkün nizamının konvensional məhdudiyətindən və nizamlanmış ardıcılığından ibarətdir. Bu nöqtəyi-nəzərin ənənəvi qrammatikadan fərqlənən əsas cəhəti diskursa daxil olan müəyyən cümlənin interpretasiyası üçün əvvəlki cümlənin əlavə, bəzən isə kritik vacib informasiya ehtiva etməsi faktının qəbul edilməsindən ibarətdir. Bununla da, diskursun mənasının dərk edilməsi üçün əsas element 60-70-ci illərə xas olan propozisi-onal koherentlikdən ibarətdir.

Ancaq, məsələyə digər mövqedən də yanaşmaq mümkündür. Məsələn, A.Fereyra yazır: “Koqnitiv psixologiyaya əsasən, mətnin semantik dərkə mətni təşkil edən cümlələrin məntiqi-semantik strukturunu – makro-semantik representasiyanı (bir və ya daha çox makro-propozisiyaları) təyin

etməyə qadir olmaq deməkdir. Mətn semantik baxımdan bu əməliyyatı yerinə yetirəcək dərəcədə koherentdir. Mətnin praqmatik koherentliyi isə, bizim hər bir cümləni təşkil edən nitq aktları zəncirindən – makro-praqmatik məzmunundan hər bir aktı fərqləndirə bilmək bacarığımızdan asılıdır. Makro-propozisiyalar ilə mikro-propozisiyalar arasında mövcud olan kondensasiya əlaqəsi (sıxlaşma) informasiyanın sistemli seçimi reduksiyasına (sadələşməsinə) əsaslanır. Beləliklə, mətnin emalı baxımından, səthi ifadənin qlobal semantik nüvənin genişlənməsinə xidmət etdiyi fikrini irəli sürə bilərik. Digər tərəfdən, praqmatik səviyyə aparıcıdır. Nisbətən daha az əhəmiyyətli nitq aktları məqsəd baxımından daha yüksək səviyyənin nitq aktları ilə əlaqədardır. Məsələn, müttəhimin günahsızlığını sübuta yetirən makro-nitq aktı vəkil tərəfindən ifadə olunan minlərlə nitq aktları vasitəsilə belə genişləndirilmir, ancaq onlar vasitəsilə icra edilir və yekunlaşdırılır. Mətni təşkil edən nitq aktları arasındakı mövcudluq və güc əlaqələri bu mətnin praqmatik koherentliyini təmin edir.” [3: 141-142]

Bu fikirlərə əsaslanaraq, məhz makro-nitq arqumentasiya aktının praqmatik koherentliyi bizə bir nitq aktını “nöqtəyi-nəzərin irəli sürülməsi” kimi, digərini “arqumentin irəli sürülməsi” kimi, onların məcmusunu isə “arqumentasiya aktı” kimi interpretasiya etməyə imkan verir. F.Yunqsleyqerin də qeyd etdiyi kimi: “oxucu nitq aktının “nöqtəyi-nəzərin irəli sürülməsi” aktı olduğunu qararlaşırdıqdan sonra arqumentin irəli sürülməsini gözləyir.” [4: 114]

Adresat tərəfindən nitq aktlarının müəyyən edilməsi məsələsinə koqnitiv psixologiyanın yanaşmasına müdaxilə etmədən qeyd etmək istədik ki, seyrci nöqtəyi-nəzərindən, “illokutiv aktlar kompleksinin” ikinci tərkibi və ya makro-nitq arqumentasiya aktı mövcud olmadığı halda nitq aktı nə nöqtəyi-nəzər kimi, nə də arqument kimi dəyərləndirilə bilməz. “Nöqtəyi-nəzərin irəli sürülməsi” aktının illokutiv gücü “arqumentin irəli sürülməsi” aktının illokutiv gücünə bərabərdir, başqa sözlə, onların hər biri yalnız yüksək prototip illokutiv gücə və mütləq dialektik vəhdətə malik aktlardır. Göründüyü kimi, semantik və praqmatik koherentlik diskurs təhlili prosedurunun bir-birini tamamlayan qarşılıqlı elementlərindən ibarət olmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Dijk T.A. van. The Study of Discourse. // Discourse as Structure and process. Discourse Studies: a Multidisciplinary Introduction. London: Sage Publications, 1997. Vol. 1, pp. 1-34
2. Eemeren F.H. van, Grootendorst R. Speech Act Conditions as Tools for Reconstructing Argumentative Discourse. // Argumentation. Argumentation and Speech Act Theory. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989. Vol. 3 № 4, pp. 367-385

3. Ferrara A. Pragmatics. // Handbook of Discourse Analysis. Dimensions of Discourse . London: Academic Press, 1985. Vol. 2, pp. 136-158
 4. Jungslager F. Identifying Argumentation. // Studies in Pragma-Dialectics. Dordrecht: ICG Printing, 1994, pp. 112- 119
 5. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts. Principles of Language Use. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990, Vol. 1. 245 p.
 6. Баранов А.Н. Аргументация как языковой и когнитивный феномен. // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации . М.: «Наука», 1990, с. 41-52
 7. Дейк Т.ван. Язык. Познание. Коммуникация. М.: «Прогресс», 1989, 311 с.
- Нүмунәләрин мәnbәyi:
8. www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.html

А.Аллахвердиева

Когеренция в макро-речевом акте аргументации

Резюме

В статье аргументация рассматривается как специфический тип речевого акта. Автор предполагает, что аргументацию следует называть «макро-речевым актом», поскольку в отличие от элементарных речевых актов общая иллокутивная сила аргументации основана на иллокутивных силах нескольких речевых актов. Утверждается, что, помимо классификации Сёрла, аргументация никогда не бывает уединённой - она всегда связана с другими речевыми актами. Первая иллокутивная сила и первое предложение макро-речевого акта аргументации состоят из тезиса который говорящий формирует и посылает слушателю. Предпосылка говорящего представляет для поддержки создаваемых второй, третьей, ..., иллокутивной силы, следовательно, второй, третий, ..., предложений.

Кроме того, автор представляет условие благополучия макро-речевого акта аргументации. Первое условие благополучия состоит из представления позиции говорящего. Следующее - представление предложений, выражающих предпосылки. Остальные условия благополучия включают: а) существенное условие - представление предпосылок для убеждения слушателя; б) предварительные условия - предложения говорящего; в) условие искренности - предложения слушателя.

В итоге, автор предлагает, что как семантическая, так и прагматическая согласованность являются взаимосвязанными элементами, которые составляют основу анализа дискурса аргументации.

A.Allahverdiyeva

Coherence in argumentation macro-speech act

Summary

The article deals with argumentation as a specific type of speech act. The author suggests that argumentation should be called "a macro-speech act" because unlike elementary speech acts, the general illocutionary power of argumentation is based upon illocutionary powers of several speech acts. It is stated that apart from Searl's classification, argumentation is never solitary - it is always interrelated with other speech acts. The first illocutionary power and the first proposition of the argumentation macro-speech act consists of the thesis that speaker forms and sends to listener. Premises speaker represents for support originates the second, the third, ..., illocutionary powers, consequently, the second, the third, ..., propositions.

Besides, the author represents the felicity conditions of the argumentation macro-speech acts. The first felicity condition consists of the representation of speaker's position. The next one is the representation of propositions that express the premises. The rest felicity conditions comprise: a) the essential condition -representation of premises to persuade listener; b) pre-conditions - speaker's propositions; c) sincerity condition - listener's propositions.

In the end, the author summarizes the article and suggests that both - semantic and pragmatic coherence are the interrelated elements which form the basis of argumentation discourse analysis.

Rəyçi:

Amil Cəfərov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent